

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA

WIZARA YA KILIMO

MWONGOZO WA UWEKEZAJI

Prepared by:

Tanzania Cooperative Development Commission,

P. O. Box 201,

DODOMA

FIRST EDITION APRIL, 2022

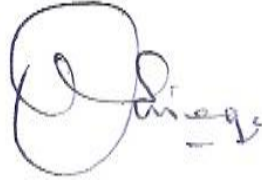
DIBAJI

Uchumi wa Soko huria unatoa fursa nyingi za kibiashara, kama vile fursa za uwekezaji ikiwemo, ununuzi wa hisa, Soko la mitaji, uwekezaji katika amana za Serikali pamoja na maeneo mbalimbali yakiwemo majengo, mashamba, viwanda, Mifugo na Uvuvi na maeneo mengine. Kwa mujibu wa kifungu cha 74 (1) cha sheria ya Vyama vya Ushirika Na. 6 ya mwaka 2013 na Kanuni za huduma ndogo za kifedha za mwaka 2019 kifungu cha 50 zimeelekeza vyama kufanya uwekezaji wa aina mbalimbali na katika maeneo mbalimbali.

Vyama vya Ushirika vimewekeza katika asasi za kifedha, Hisa, dhamana za muda mrefu na muda mfupi na kwenye miradi mbalimbali ikiwemo; ya viwanda, majengo, mashamba, madini, mifugo na uvuvi n.k. Kutokana na hilo, baadhi ya Vyama vimenufaika kutokana na uwekezaji huo na vingine havijanufaika, na hivyo kufa kabisa. Kutonufaika kwa Vyama hivyo kunatokana na kukabiliwa na changamoto mbalimbali, na hivyo kupunguza/kuathiri uwezo wa kuwahudumia wanachama wake ambapo baadhi ya vyama vimewekeza katika miradi ambayo hailipi na haina tija kwa wanachama kama ilivyotarajiwa.

Lengo la Mwongozo huu ni kujenga uelewa kwa Vyama vya Ushirika na wadau juu ya taratibu na namna sahihi za uwekezaji ili kuufanya uwe wenye tija na kuleta matokeo chanya kwa maendeleo na utoshelevu wa mitaji katika Vyama vya Ushirika. Mwongozo huu ukitumiwa ipasavyo utaviimarisha Vyama na kuvifanya kuwa endelevu na vyenye uwezo wa kukidhi mahitaji ya wanachama ya kiuchumi, kijamii na Taifa kwa ujumla. Hivyo, ili kuvisaidia Vyama Vya Ushirika kuwa na utaratibu unaofaa wa uwekezaji, Ofisi ya Mrajis wa Vyama vya Ushirika imeandaa mwongozo unaobainisha mambo muhimu

yanayopaswa kufuatwa na kuzingatiwa na Vyama kabla na baada ya uwekezaji.

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'B. Ndiege', with a large, stylized initial 'B'.

DKT. BENSON O. NDIEGE

MRAJIS WA VYAMA VYA USHIRIKA

SEHEMU YA KWANZA

UTANGULIZI

1.1 Uwekezaji

Uwekezaji ni nyenzo muhimu kwa ajili ya maendeleo ya Vyama vya Ushirika kwa kuhakikisha kuwa malengo ya kiuchumi ya wanachama na Chama kwa ujumla yanafikiwa. Uwekezaji huu unafanyika katika hisa, dhamana za muda mrefu na muda mfupi na kwenye miradi mbalimbali ikiwemo ya viwanda, majengo, mashamba, madini, mifugo na uvuvi na maeneo mengineyo.

Licha ya Vyama kufanya uwekezaji, kumekuwepo na changamoto nyingi zikiwemo kutozingatia matakwa ya kisheria, ukosefu wa sera na mipango ya uwekezaji inayotekelezeka na kukosa usimamizi na ufuatiliaji wa ndani na nje ya chama. Vilevile, upungufu wa uzoefu/wazoefu wa uandaaji wa nyaraka mbalimbali zinazotumika katika mchakato mzima wa shughuli ya uwekezaji katika Vyama vya Ushirika zinazopelekea malengo ya uwekezaji kutofikiwa na hivyo Chama kupata hasara na kusababisha madeni yasiyolipika.

Hivyo, Vyama vyote vya ushirika havina budi kufuata taratibu za uwekezaji kwa kuzingatia Sera ya uwekezaji, Sheria, Kanuni za Vyama vya Ushirika pamoja na Sheria zingine za nchi na Miongozo mbalimbali ili kupata matokeo tarajiwa.

1.2 Lengo La Mwongozo

1.3 Lengo Kuu la Mwongozo huu ni kutoa maelekezo, taratibu na hatua za kuzingatia kwa Vyama vya Ushirika kabla na baada ya kufanya uwekezaji ili kufanya uwekezaji wenye tija na kuepuka madhara yanayoweza kujitokeza kwa kutozingatia Sera, Sheria na Kanuni za Vyama vya Ushirika. Vilevile, mwongozo huu unatoa mwelekeo kwa viongozi wa Vyama vya Ushirika husani Kamati ya uwekezaji ya Chama cha Ushirika pamoja na wanachama katika shughuli zote za uwekezaji

kwa lengo la kuongeza tija katika uwekezaji. Umuhimu wa kuwa na Mwongozo wa Uwekezaji

- Kujenga imani kwa wanachama juu ya mwenendo wa uwekezaji wa chama chao kwa kupata taarifa ya mwenendo wa shughuli za uwekezaji na hatua za ufuatiliaji;
- Kuisaidia Ofisi ya Mrajiis kuimarisha usimamizi wa shughuli za uwekezaji zinazofanywa na Vyama vya Ushirika; na
- Kuwasaidia wadau wa Ushirika kufahamu taratibu na mashirikiano ya kiuwekezaji baina yao na Vyama vya Ushirika.

SEHEMU YA PILI

MAENEO YA UWEKEZAJI

2.1 Uwekezaji kwenye Vyama vya Ushirika

Uwekezaji katika Vyama vya Ushirika umegawanywa katika maeneo manne (4) kutegemeana na aina ya uwekezaji husika. Maeneo ya uwekezaji, kwa mujibu wa kifungu cha 74 (1) cha sheria ya vyama vya Ushirika Na 6 ya mwaka 2013, ni:-

- (i) amana inayotoa riba kwenye taasisi ya kifedha ya ushirika, au taasisi yoyote ya kifedha kama itakavyoidhinishwa na Tume;
- (ii) hisa za chama kingine chochote kilichosajiliwa;
- (iii) hati fungani za serikali na dhamana nyingine; na
- (iv) uwekezaji mwingine kama Mrajis, kwa amri iliyoidhinishwa na Tume na kuchapishwa katika Gazeti la Serikali, kutamka uwekezaji ulioidhinishwa kwa madhumuni ya kifungu hiki ikiwemo Viwanda, Majengo, Mashamba, mifugo na uvuvi, usafirishaji na maeneo mengineyo, kadri yatakavyoelekezwa na Mrajii.

TANBIHI: kwa vyama ambavyo vimetafuta wawekezaji kwenye mashamba yao badala ya kuwekeza vyenyewe, gharama ya uwekezaji (kodi) isipungue **shilingi laki mbili** kwa mwaka.

2.2 Uwekezaji kwenye Vyama vya Ushirika vya Kifedha

Kwa mujibu wa ya. 50(2) ya kanuni za huduma ndogo za kifedha [*The microfinance (Saving and Credit Cooperative Societies) regulations*)] za mwaka 2019, Vyama vya Ushirika vya akiba na Mikopo vinaweza kuwekeza kwenye maeneo yafuatayo:

- (i) Amana za mabanki na taasisi za fedha zinazotoa riba (*Interest bearing deposits of Banks or financial institutions*);
- (ii) Dhamana za Serikali (*Government securities*);
- (iii) Vyama vingine vya kifedha;
- (iv) Rasilimali zisizozalisha (*Non-earning assets*); na
- (v) Kwenye maeneo mengine ya uwekezaji kama itakavyoidhinishwa na Benki Kuu na Mrajis wa Vyama vya Ushirika;

2.3 Vigezo vya Uwekezaji

Ili kuepusha hasara inayoweza kujitokeza kutokana na shughuli za uwekezaji katika Vyama vya Ushirika, vigezo vifuatavyo vinatakiwa kuzingatiwa:

- (i) Usalama wa fedha (*safety*);
- (ii) Faida inayotokana na uwekezaji (*yield*);
- (iii) kutawanya rasilimali na vihatarishi (*Diversification*);
- (iv) Mahitaji ya fedha (*liquidity*);
- (v) Mahitaji ya jamii (*social responsibility*); na
- (vi) Uwekezaji unaoongeza thamani ya mali, bidhaa/mazao yanayozalishwa na wanachama na hali ya madeni ya chama (*Liability Profile*).

2.4 Vyanzo vya Mitaji ya Uwekezaji ya Chama cha Ushirika

Vyanzo cha mitaji ya kufanya uwekezaji katika Vyama vya Ushirika vinajumuisha:

- (i) Hisa za wanachama;
- (ii) Matengo ya kisheria ya Chama kwa mujibu wa Kanuni ya 67 (d) (iii) ya kanuni za Vyama vya ushirika;

- (iii) Mikopo kutoka taasisi za fedha kwa kuzingatia ukomo wa madeni ulioidhinishwa na Mrajis wa Vyama vya Ushirika;
- (iv) Misaada kutoka kwa wadau; na
- (v) Chanzo chochote kwa kadri itakavyoidhinishwa na Mkutano Mkuu kwa mujibu wa Kanuni ya 67 (d) (vi).

ANGALIZO: Vyama vya Ushirika wa akiba na mikopo vinapaswa pia kuzingatia sheria ya huduma ndogo za fedha ya mwaka 2018, pamoja na kanuni zake za mwaka 2019 na mwongozo wa uwekezaji wa vyama vya akiba na mikopo.

2.5 Muundo wa Utendaji wa Shughuli za Uwekezaji

Muundo wa kiutendaji wa uwekezaji katika Vyama vya Ushirika unajumuisha Wanachama, Uongozi wa Chama na Kamati ya Uwekezaji. Katika muundo huu, Mtendaji Mkuu wa chama (Meneja) ataratibu shughuli zote za uwekezaji katika Chama kwa usimamizi wa kamati ya uwekezaji na Bodi ya Chama kwa kufuata makubaliano ya wanachama juu ya uwekezaji husika kupitia Mkutano Mkuu na Masharti ya Chama.

2.4.1 Uongozi wa Chama kwenye uwekezaji

Mtendaji wa Chama (Meneja) atakuwa na jukumu la kuandaa taarifa mbalimbali za uwekezaji na kuziwasilisha kwenye kamati. Taarifa hizi ni pamoja na maandiko ya miradi/uwekezaji (*investment proposals*) na taarifa za utekelezaji wa uwekezaji. Taarifa hizi zitawasilishwa kwenye kamati ya uwekezaji/Bodi ya chama kwa ajili ya kupata idhini ama maelekezo zaidi ya kuboresha. Aidha, kwa ajili ya kutunza thamani ya fedha, Mameneja wa Vyama, baada ya kujadiliana na kamati ya

uwekezaji au bodi ya chama, waruhusiwe kuwekeza kwenye *Treasury bills* za Serikali na akaunti za muda maalumu za mabanki (*Fixed deposits*) kwa kuzingatia mwongozo ufuatao:

- (i) Kwa chama chenye rasilimali zisizozidi (Tshs 1 bilioni moja), Meneja aruhusiwe kuwekeza hadi Sh. 5m;
- (ii) Kwa chama chenye rasilimali sisizozidi TSHS Bilioni tano 5, Chama kiruhusiwe kuwekeza hadi Sh. 10m;

2.4.2 Tanbihi: Uwekezaji unaozidi viwango vilivyotajwa hapo juu, utazingatia uwiano unaotakiwa kwa mujibu wa Sheria Kamati ya uwekezaji

Katika kufanikisha Uwekezaji, Kamati itaundwa na wajumbe watatu kutoka katika Bodi ya Chama ambapo mwenyekiti wa Kamati atatoka miongoni mwao na Meneja wa Chama Atakuwa Katibu wa Kamati. Kamati inaweza kumwalika mwanachama mwingine mwenye uelewa wa masuala ya uwekezaji utakaotarajiwa. Kamati hii italizimika kukutana mara kwa mara kulingana na mahitaji ya chama katika utekelezaji wa shughuli za uwekezaji za chama.

Majukumu ya Kamati ya uwekezaji ni pamoja na:

- (i) kubaini mahitaji na fursa za uwekezaji wenye faida kwa Chama;
- (ii) kufanya maamuzi juu ya uwekezaji wote unaofanywa na chama;
- (iii) kupendekeza kwenye Bodi, wataalamu wanaotakiwa kusaidia Kamati ya Uwekezaji wa kutoka ndani na/au nje ya Chama;
- (iv) kutathmini ushauri wowote wa uwekezaji au mapendekezo ya uwekezaji yaliyotoka nje ya Chama;
- (v) kufanya ufuatiliaji na tathmini ya maendeleo ya uwekezaji na kutoa taarifa kwenye Bodi juu ya mwenendo wa uwekezaji kila robo mwaka.

Kwa Vyama vyenye uwekezaji wa muda mfupi, kamati itatoa taarifa kila mwezi;

- (vi) Kufanya mapitio na maboresho ya Sera na Mpango wa uwekezaji wa Chama na kuandaa nyaraka zote zinazohusu uwekezaji husika, kwa mfano Mpango Biashara; na
- (vii) Kuandaa taarifa ya uwekezaji tarajiwa.

Kamati ina wajibu wa kuhakikisha kuwa uwekezaji unaofanyika unazingatia sera, sheria, Kanuni na miongozo mbalimbali ya uwekezaji na kuridhiwa na wanachama kupitia Mkutano Mkuu.

TANBIHI: Kuundwa kwa kamati ya uwekezaji kutategemea na aina ya uwekezaji unaofanyika na uwezo wa chama husika. Kwa Vyama Vya Ushirika vyenye uwezo mdogo shughuli za uwekezaji zisimamiwe na Bodi ya Chama.

2.6 Aina za Uwekezaji na Ukomo

Sheria ya Vyama vya Ushirika Na. 6. ya mwaka 2013 na Sheria ya huduma ndogo za fedha ya mwaka 2018 kuhusu ukomo wa uwekezaji ni kama ifuatavyo

Jedwali Na. 1: Mgawanyo wa Uwekezaji katika Vyama vya Ushirika kutokana na Asilimia za Rasilimali (*Total Assets*)

S/N	Aina ya Uwekezaji	Ukomo wa Uwekezaji (% ya Rasilimali)
-----	-------------------	---

1	Amana za Serikali (Hati fungani na amana za muda mfupi (Treasury Bills, Treasury Bond).	70
2	Hati fungani za makampuni (Corporate Bond).	20
3	Uwekezaji kwenye ardhi na majengo (<i>Real Estate</i>).	5
4	Uwekezaji kwenye mashamba hususani kwa vyama vya mazao.	70
5	Hisa za Makampuni (<i>Ordinary and Preference Shares</i>) zikijumuisha hisa za chama kingine chochote kilichosajiliwa.	40 (kwenye Chama kingine)
6	Amana za mabanki na taasisi za fedha zilizosajiliwa (<i>Deposits with licensed banks and financial institutions</i>).	30
7	Uwekezaji kwenye mifuko ya pamoja (<i>Investment in licensed collective investment schemes</i>)	15
8	Uwekezaji kwenye viwanda ikujumuisha viwanda kwa ajili ya kuongeza thamani ya bidhaa/mazao ya wanachama.	70

Jedwali Na. 1.1: Mgawanyo wa Uwekezaji katika Vyama vya Ushirika wa Akiba na Mikopo kutokana na Asilimia za Rasilimali (*Total Assets*)

S/ N	Aina ya Uwekezaji	Ukomo wa uwekezaji (% ya rasilimali)
1.	Mikopo ya wanachama	70
2	Amana za Serikali (<i>Government securities</i>)	5
3	Amana za benki au Taasisi za Fedha, zenye faida (<i>Interest bearing deposits of banks or financial institutions</i>)	20
4	Uwekezaji kwenye ardhi na majengo (<i>Real Estate</i>)	5
5	Uwekezaji kwenye Chama kingine cha Akiba na Mikopo	5
6	Uwekezaji kwenye mashine na mitambo	10
7	Uwekezaji mwingine utakaoidhinishwa na Mrajis	10

SEHEMU YA TATU

HATUA MUHIMU ZA KUZINGATIWA NA VYAMA VYA USHIRIKA KABLA NA WAKATI WA UWEKEZAJI

3.1 Utangulizi

Chama cha Ushirika kinatakiwa kuzingatia Sheria ya Vyama vya Ushirika Namba 6 ya mwaka 2013, Kanuni za Vyama vya Ushirika za mwaka 2015, sheria ya huduma ndogo za fedha ya mwaka 2018 pamoja na kanuni zake za mwaka 2019, Sera za uwekezaji wa vyama vya akiba na mikopo, na masharti ya chama kabla na baada ya kufanya uwekezaji.

3.2 Kabla ya Uwekezaji

Chama cha Ushirika kabla ya kufanya uwekezaji wowote kinatakiwa kuwa na:

- (i) Sera na Mpango wa Uwekezaji;
- (ii) Kamati ya uwekezaji kama itahitajika;
- (iii) Mahitaji na nyaraka muhimu zitakazotumika wakati wa uwekezaji; na
- (iv) Mpango wa uwekezaji uliyoidhinishwa na Mrajis, isipokuwa kwa uwekezaji wa muda mfupi kwenye mabenki na hati za muda mfupi za serikali (*treasury bills*) kwa ajili kutunza thamani ya fedha.

3.2.1 Sera na mpango wa uwekezaji

3.2.1.1 Sera ya uwekezaji ya chama

Chama cha Ushirika kinapaswa kuwa na Sera ya uwekezaji inayobainisha fursa zote za uwekezaji kulingana na shughuli na hali ya kiuchumi ya Chama kama ilivyoainishwa katika Kanuni ya 80 (2) (b) ya Vyama vya Ushirika ya mwaka 2015.

Sera ya uwekezaji inapaswa kuonesha uelekeo ili uwekezaji uwe wenye tija na endelevu. Licha ya Sera ya uwekezaji ya Chama kuainisha masuala ya uwekezaji kwa ujumla, utekelezaji wake utazingatia Mpango wa uwekezaji ambao utaandaliwa na Chama kwa ajili utekelezaji kwa kipindi cha muda husika.

TANBIHI: Sera iainishe aina na thamani ya uwekezaji utakaohitaji kamati ya uwekezaji na ule utakaosimamiwa na bodi ya Chama.

3.2.1.2 Mpango wa uwekezaji wa chama

Chama cha Ushirika kina jukumu la kushirikisha wanachama na wadau wake mipango yote ya uwekezaji ili kujenga uelewa na kushiriki kikamilifu katika uwekezaji husika kupitia Mkutano Mkuu. Kamati ya Uwekezaji ya Chama itaandaa Mpango wa Uwekezaji wa kipindi husika na kuuwasilisha kwenye Bodi ya Chama kwa ajili ya mapitio na maboresho kabla ya kuwasilishwa kwa wanachama kwa ajili ya idhini ya matumizi.

Lengo kuu la Mpango wa uwekezaji ni kutoa mwongozo wa utekelezaji na usimamizi wa shughuli za uwekezaji katika Chama. Mpango wa Uwekezaji wa Chama unazingatia Sera ya Uwekezaji ya Chama.

Mpango wa Uwekezaji wa Chama unatakiwa kuwa na taarifa zifuatazo:

(i) Dhumuni /Lengo la uwekezaji

Sehemu inayoonyesha na kubainisha matokeo tarajiwa ya Chama juu ya uwekezaji unaofanyika, matumizi na ukuaji wa mtaji (*capital preservation and modest capital appreciation*), rejesho la faida (*maximisation of returns*). Malengo yanatakiwa kuwa yanapimika na kutoa uhalisia wa maendeleo ya uwekezaji husika.

(ii) Mkakati wa utekelezaji

Sehemu hii inaonesha hatua zote zitakazotumika ili kutimiza lengo la uwekezaji. Matumizi ya mifumo mbalimbali ya kimasoko (Stakabadhi za ghala, kilimo cha mkataba) na uongezaji thamani wa bidhaa za wanachama (kufungua viwanda vipya au kufufua vilivyokuwepo) ili kuhimili ushindani. Vilevile, Mpango uoneshe upatikanaji wa mitaji ya uwekezaji, kwa mfano uhifadhi wa kiasi cha fedha kutoka katika faida itokanayo na uzalishaji wa Chama ili kupata mtaji utakaotumika katika uwekezaji (*Conservative Portfolio strategy*), uanzishwaji wa mifuko ya maendeleo n.k.

(iii) Makadirio ya rejesho litokanalo na uwekezaji (*Target annual rate of returns*)

Makadirio haya yanatakiwa kuzingatia uhalisia na yapimike. Makadirio yaoneshe muda muafaka ambapo rejesho litapatikana kutoka katika uwekezaji (*investment time horizon*).

(iv) Matumizi na mpangilio wa mali zinazotumika katika uwekezaji (*Asset allocation*)

Chama kioneshe namna mali kinazomiliki zitakavyotumika katika shughuli ya uwekezaji husik, kwa mfano utengaji wa ardhi kwa awamu kutegemeana na

uongezekaji wa faida na uzalishaji ili kuepuka gharama ya utunzaji wa ardhi isiyotumika.

Chama kina jukumu la kugawanya aina za uwekezaji wake (*portfolio diversification*) ili kupunguza kiasi cha hasara kinachoweza kuletwa kutoka na mabadiliko ya soko. Jukumu hili linaweza kutimia endapo Chama kitatenga mali zake (*Assets*) kutegemeana na aina ya uwekezaji, badala ya kutumia mali zote katika uwekezaji wa aina moja, kama inavyoelekezwa kwenye Jedwali Na. 1. Vilevile, Chama hakina budi kuangalia aina ya mali kama ni ya muda mrefu au ya muda mfupi; kwa mfano katika uwekezaji katika masoko ya Hisa ambapo Chama kina wajibu wa kuweka kiwango cha mwisho katika kila Kampuni yenye dhamira ya kuuza Hisa.

Mpango wa Uwekezaji unatakiwa kufanyiwa mapitio na maboresho na Kamati ya uwekezaji kila mwaka au muda wowote itakavyoonekana inafaa, kwa lengo la kuhakikisha kuwa inaendana na mabadiliko ya mazingira ya biashara.

3.2.2 Kamati ya uwekezaji

Kabla ya uwekezaji, Chama kinatakiwa kuwa na Kamati ya Uwekezaji itakayowajibika kutekeleza majukumu kama ilivyoelezwa katika kipengele 2.4.2.

3.2.3 Mahitaji na nyaraka muhimu zitakazotumika wakati wa uwekezaji

Kabla ya shughuli yoyote ya uwekezaji, Chama kina wajibu wa kuhakikisha uwepo wa nyaraka na vibali vyote muhimu ikijumuisha:

- (i) Andiko la mradi;
- (ii) Muhtasari wa kikao cha bodi uliopitisha azimio la uwekezaji;

- (iii) Kibali cha mrajis;
- (iv) Hati ya umiliki wa kitega uchumi hicho;
- (v) Muhtasari wa mkutano mkuu ulioidhinisha azimio la kupitisha uwekezaji husika; na
- (vi) Vibali na nyaraka zote muhimu kutoka katika mamlaka husika kutegemeana na aina na mahitaji ya uwekezaji tarajiwa.

Uwepo wa nyaraka hizi utaepusha Chama kupata hasara kwa kusababisha kesi na migogoro isiyokuwa ya lazima. Vilevile, chama kitaepuka kuingia mikataba na makubaliano yanayoweza kusababisha madeni yasiyolipika, na hivyo kuathiri mwenendo wa utendaji wa Chama.

3.2.4 Mahitaji muhimu ya kuzingatia kutegemeana na aina ya uwekezaji

Sheria ya Vyama vya Ushirika Na. 6 ya mwaka 2013 imebainisha maeneo yanayoweza kuwekezwa na Vyama vya Ushirika katika kifungu cha 74 (1). Kila eneo lililobainishwa lina mahitaji yake muhimu kabla ya kufanya uwekezaji kwa kutegemea mamlaka ya usimamizi ya uwekezaji husika.

Chama kinapaswa kufanya uthaminishaji wa mali zake ili kuweza kuhamisha maslahi yoyote yatakayotokana na uwekezaji husika na kumwezesha mwanachama kunufaika na uwekezaji huo kwa mujibu wa kifungu cha 45 (3)(b) na 46(3) cha Sheria ya Vyama Vya Ushirika Na. 6 ya mwaka 2013 Uthaminishaji huu utafanyika kwa utaratibu utakaoelekezwa na Mrajis wa Vyama vya Ushirika nchini.

(a) Uwekezaji katika majengo, Viwanda, Maduka na Kampuni

Chama, kabla ya kufanya uwekezaji, kinatakiwa kujiridhisha na nyaraka zifuatazo katika eneo husika ili kutambua uhalali wa eneo la linalofanyiwa uwekezaji:

- (i) Uthibitisho wa maombi ya kibali cha kufanya biashara husika;
- (ii) Namba ya mlipa kodi (TIN);
- (iii) Leseni ya kuendesha biashara kutoka kwa mamlaka husika husika;
- (iv) Cheti cha usajili wa Kampuni wanayotarajia iwepo (kwa makampuni);
- (v) Vibali vya kisekta vya uzalishaji wa bidhaa husika;
- (vi) Hati halali za umiliki wa eneo la kiwanda au mkataba wa pango ulioandaliwa kisheria na kusainiwa na wakili;
- (vii) Ripoti ya athari za kimazingira zinazoweza kuletwa na uwekezaji husika;
- (viii) Mpango biashara (*Business Plan*) wa biashara husika; na
- ~~(ix)~~ Bili ya Makadirio ya ujenzi (*Bill of Quantity*).

(b) Uwekezaji katika masoko ya fedha (Hati Fungani, Dhamana za Serikali, Masoko ya Fedha za kigeni, Dhamana za Makampuni na Hisa)

- (i) Taarifa ya uchunguzi wa kina wa soko la fedha na aina ya uwekezaji tarajiwa. Taarifa itaainisha muda/umri wa kuiva kwa uwekezaji (*maturity*), ukomo huo unaweza kuwa baada ya mwaka mmoja hadi mitano.

Pia vyama havitakiwi kuwekeza katika benki au taasisi moja ya kifedha, ili kuepuka hatari kama vile mfumuko wa bei unaosababisha kushuka

kwa thamani ya fedha, na hautakiwi kuzidi asilimia 0.5 ya rasilimali za chama kwa benki moja Uwekezaji mzuri ni ule utakaofanyika katika maeneo na kwenye fursa mbalimbali za kiuchumi; na

(ii) Chanzo cha mtaji wa uwekezaji tarajiwa.

Tanbihi: Uwekezaji utajumuisha mapitio ya nyaraka mbalimbali ikiwemo: Mwongozo wa uendeshaji wa mfumo wa stakabadhi ghalani wa mwaka 2013; Kanuni ya Soko la Hisa ya mwaka 2014 (*The Dar es Salaam Stock Exchange Rules, 2014*); Mwongozo wa ununuzi wa Hati fungani na amana uliotolewa na Mamlaka ya Masoko ya Mitaji na Dhamana (*Guideline for Issuance of Corporate Bonds and Commercial Paper, 1999 - CMSA, 1999*); Sheria ya Taifa ya Usajili na Utoaji Leseni za Viwanda ya mwaka 2002; na Sheria ya Uwekezaji wa Ardhi ya nchi.

3.2.5 Mpango wa uwekezaji tarajiwa uliyoidhinishwa na Mrajis

Kamati ya Uwekezaji itafanya uchambuzi na kuandaa taarifa ya uwekezaji tarajiwa katika shughuli yoyote ya kiuchumi iliyochaguliwa kufanya uwekezaji, isipokuwa kwa uwekezaji wa muda mfupi kwenye mabenki na hati za muda mfupi za serikali (*treasury bills*) kwa ajili kutunza thamani ya fedha.

Mpango huo utapaswa kuonesha masuala yote muhimu yanayotakiwa katika taarifa ya uwekezaji tarajiwa kama vile:

- (i) Aina ya uwekezaji tarajiwa na manufaa kwa Chama;
- (ii) Chanzo cha mtaji na kiasi cha fedha kitakachowekezwa, muda wa kuwekeza, faida itakayopatikana (*return on investment, Rate of return*). Aidha, chama kioneshe kitakavyoweza kuwahudumia wanachama wake bila kutetereka wakati uwekezaji ukiendelea;

- (iii) Mfumo wa masoko utakaotumika, kutegemeana na aina ya uwekezaji, kwa mfano, Mfumo wa stakabadhi za ghala, Soko la moja kwa moja au kilimo cha mkataba kwa bidhaa za mazao n.k.;
- (iv) Uongezaji thamani wa bidhaa zinazozalishwa na wanachama kwa kuanzisha viwanda vipya au kufufua vilivyokuwepo; na
- (v) Ushiriki wa taasisi za nje ya Chama zinazohusika na uwekezaji huo, kwa mfano, Wizara, Bodi za mazao, taasisi za fedha, mifuko ya hifadhi za jamii na Kampuni binafsi.

Mpango wa uwekezaji tarajiwa uwasilishwe na kujadiliwa na Bodi ya Chama na kupitishwa; mapendekezo ya uwekezaji tarajiwa yawasilishwe kwenye Mkutano Mkuu kwa ajili ya kutoa maamuzi na kupeleka kwa Mrajis wa Vyama vya Ushirika ili yaidhinishwe.

Vielelezo vifuatavyo havina budi kuambatishwa pamoja na taarifa ya mapendekezo ili kumsaidia Mrajis kufikia uamuzi:

- (i) Nakala ya muhtasari wa Mkutano Mkuu ulioazimia mapendekezo ya uwekezaji;
- (ii) Mizania ya chama iliyokaguliwa angalau miaka 3 inayoonesha faida pamoja na ripoti ya wakaguzi (*Management Report*) angalau miaka mitatu mfulizo; na
- (iii) Mpango Biashara uliozingatia uchambuzi katika maeneo mbalimbali kama yalivyooneshwa katika kiambatisho Na.1.

Idhini ya Mrajis itakapotolewa, chama kitawekeza kama kilivyo idhinishwa. Uwekezaji wote lazima ufanyike kwa jina la chama husika kama kilivyosajiliwa na si vinginevyo.

Tanbihi: Ni muhimu pia Afisa ushirika wa eneo husika akashirikishwa katika hatua hizi za awali kabla ya maombi ya uwekezaji kuwasilishwa kwenye mkutano mkuu.

3.3 Baada ya Uwekezaji

- (i) Baada ya uwekezaji kufanyika, chama kitafuatilia na kupima matokeo ya uwekezaji na kufanya ulinganishi wa mapato tarajiwa na halisi. Ufuatiliaji utafanyika kwa muda muafaka, kulingana na aina ya uwekezaji, kwa mfano; uwekezaji katika soko la mitaji hutegemea mabadiliko ya soko, ufuatiliaji hufanyika kila siku, mwezi, robo mwaka au mwaka;
- (ii) Ikiwa ufuatiliaji na ulinganishi yataonesha kuwa kuna dalili za chama kupata hasara au kuanza kutokea kwa hasara, chama kitachukua hatua stahiki baada ya kupata ushauri wa kitaalam ambapo inaweza ikawa ni kuuza mara moja kilichowekezwa ili kuepuka hasara kubwa zaidi.

Tanbihi: Bodi ya Chama inakumbushwa kuwa makini na uwekezaji unaofanyika ili kuepuka hasara kwa Chama na adhabu kwa mujibu wa Kifungu cha 74 (3) cha sheria ya Vyama vya Ushirika Na. 6 ya 2013.

SEHEMU YA NNE

UFUATILIAJI NA TATHMINI YA UWEKEZAJI

4.1 Utangulizi

Ufuatiliaji na tathmini ya uwekezaji katika Vyama vya Ushirika utafanyika kwa pamoja/wakati mmoja kwa kuwa kila hatua inategemea utekelezaji wa nyingine.

Mikakati ya ufuatiliaji na tathmini ya uwekezaji imewekwa kwa lengo la kuongeza ufanisi na kuleta matokeo tarajiwa kwa mujibu wa malengo ya uwekezaji. Hivyo, ufuatiliaji wa shughuli za uwekezaji utafanyika mara kwa mara ili kupata mrejesho/taarifa (*feedback*) za uwekezaji katika kufikia malengo mahsusi na tarajiwa. Vyama havina budi kufanya ufuatiliaji wa uwekezaji utakaojibu baadhi ya maswali yaliyowekwa na chama kama dira ya kufikia malengo tarajiwa.

4.2 Hatua za Ufuatiliaji na Tathmini katika Uwekezaji

Vyama vinatakiwa kuzingatia hatua zifuatazo wakati wa kufanya ufuatiliaji na tathmini katika uwekezaji: Muda wa kufanya ufuatiliaji; Wahusika wa Ufuatiliaji; na Jinsi Ufuatiliaji utakavyofanyika.

4.2.1 Muda wa kufanya ufuatiliaji

Vyama vitafanya ufuatiliaji wa uwekezaji, kila baada ya mwezi mmoja, robo mwaka, nusu mwaka au baada ya mwaka mmoja, kutegemeana na aina ya uwekezaji. Taarifa za ufuatiliaji na maendeleo ya uwekezaji zitawasilishwa kwenye Chama na kwa Afisa Ushirika wa eneo husika na kuandaliwa taarifa ya robo mwaka

/mwaka na kuiwasilisha kwa Mrajis wa Vyama vya Ushirika kwa ajili ya hatua zaidi.

4.2.2 Wahusika wa ufuatiliaji

Watakaohusika katika kufanya ufuatiliaji wa uwekezaji ili kubaini mwelekeo wake ni pamoja na Chama husika (Uongozi na Kamati ya Uwekezaji) na Tume ya Maendeleo ya Ushirika.

4.2.3 Jinsi ufuatiliaji utakavyofanyika

Chama cha Ushirika, kupitia Kamati ya Uwekezaji, kitaandaa fomu maalum [Kiambatanisho Na. (ii)] itakayotumika wakati wa kufanya ufuatiliaji wa utekelezaji wa shughuli za uwekezaji. Fomu hizo zitakuwa na taarifa muhimu kutoka katika nyaraka mbalimbali kutegemeana na aina ya uwekezaji zikijumuisha Mpango Biashara (*Business Plan*), andiko la mradi n.k.

Taarifa ya ufuatiliaji itawasilishwa katika ofisi ya Ushirika ya eneo unapofanyika uwekezaji kwa ajili ya uchambuzi na ushauri.

4.3 Tathmini ya Uwekezaji

Tathmini itafanyika kwa kuzingatia viashiria vya malengo ya jumla kama yalivyoainishwa katika sehemu ya kwanza ya mwongozo huu, ambayo ni maeneo muhimu ya uwekezaji na mambo muhimu ya kuzingatia katika uwekezaji.

Hivyo, tathmini itafanyika kwa kuzingatia yafuatayo:

- (i) Endapo vyama vimewekeza kwenye taasisi na asasi za kifedha;

- (ii) Kwenye dhamana za serikali (hati fungani na hawala za serikali), amana za muda maalumu, katika hati thamani (*Securities*), na kwa kununua hisa za kampuni; na
- (iii) Katika maeneo mengineyo ya uwekezaji kama yatakavyopendekezwa na Chama na kuidhinishwa na Mrajis wa vyama.

Aidha, tathmini na ufuatiliaji vitafanyika kwa mujibu wa Mpango wa Uwekezaji uliopitishwa na wanachama wote katika mkutano mkuu wa chama husika.

SEHEMU YA TANO

TATHMINI YA VIHATARISHI VYA UWEKEZAJI

4.1 Utangulizi

Tathmini ya Uwekezaji katika vyama vya ushirika itafanyika kwa kuzingatia vihatarishi vilivyopo kwenye uwekezaji husika. Aidha, uwekezaji kwenye vyama vya akiba na mikopo utazingatia mwongozo wa vihatarishi wa Tume ya Maendeleo ya ushirika kwa vyama hivyo.

Kila andiko la uwekezaji litatakiwa kuwa na mpango wa kutambua na kuzuia vihatarishi vinavyotegemewa kwa mpangilio wa makundi ya vihatarishi kuanzia vihatarishi vya kimkakati (*strategic risks/business*), vihatarishi vya uwekezaji (*investment risks*), vihatarishi vya ukwasi (*liquidity risks*), vihatarishi vya ulipaji madeni (*credit risks*), Vihatarishi vya masoko (*market risks*), viharashi vya kiutendaji (*operational risks*), vihatarishi vya utii wa sheria na kanuni (*compliance risks*) na vitaharishi vyovyote vya kuzingatia wakati wa kufanya uwekezaji.

Kutawanya rasilimali za chama kwenye uwekezaji (*portfolio diversification*) ni muhimu kuzingatiwa wakati wote wa kufanya maamuzi ili kuondoa uwezekano wa vyama kupata hasara inayotokana na kuwekeza kwenye eneo moja tu.

Aidha, uongozi bora (*good governance*) ni muhimu wakati wote wa kufanya maamuzi ya uwekezaji ili kuondoa uwezekano wa migongano ya maslahi kwa waamuzi. Izingatiwe kwamba, ni wajibu wa kila kiongozi kutoa tamko la maslahi yaliyopo kati yake na uwekezaji unaofanyika ili yajulikane, kujadiliwa na kutolewa uamuzi.

4.2 Hitimisho

Tume ya Maendeleo ya Ushirika inaamini kuwa Mwongozo wa uwekezaji utakuwa ni nyenzo muhimu kwa Vyama vya Ushirika kuhakikisha uwekezaji unaofanyika unakuwa wenye tija na wenye manufaa kwa Chama na wanachama kwa ujumla.

Aidha, mwongozo huu utausaidia uongozi wa Vyama kuweza kubuni maeneo ya uwekezaji, kufuatilia utekelezaji na kufanya tathmini ya uwekezaji husika. Vilevile, utasaidia wadau wa Ushirika kufahamu namna bora ya mashirikiano na Vyama vya Ushirika katika shughuli zote za uwekezaji.

Ni rai ya Ofisi ya Mraji kwa Vyama vya Ushirika kuhakikisha kuwa Vyama vya Ushirika vinatumia mwongozo huu katika shughuli zote za uwekezaji.

Viambatisho

Kiambatisho Na. (i)

Mpangilio wa Mpango Biashara

1.0 MPANGO BIASHARA

1.1 Sehemu na Vipengele vya Mpango wa Biashara

Mpango Biashara wa kila Chama cha Ushirika utakuwa na vipengele kama ilivyooneshwa katika jedwali bila kujumuisha Sehemu ya Utangulizi.

1.1.1 Sehemu ya Utangulizi (<i>Basic business information</i>)	
Jina la Chama <i>(Name of Cooperative)</i>	
Jina la Mradi <i>(Title of Business)</i>	
Anuani <i>(Address)</i>	
Yaliyomo <i>(Contents)</i>	
Umiliki wa Andiko <i>(Document Control)</i>	
Washauri Elekezi <i>(Professional advisers)</i>	

1.1.2 Muhtasari Mkuu (<i>Executive Summary</i>)	
Dira <i>(Vision)</i>	
Dhima <i>(Mission)</i>	
Malengo <i>(Objectives)</i>	
Bidhaa/Huduma <i>(Products and services)</i>	
Mkakati na vyanzo vya ushindani endelevu <i>(Strategy and sources of sustainable competitive advantage)</i>	
Muhtasari wa makadirio ya fedha <i>(Summary financial forecasts)</i>	
Mtaji hitajika <i>(Money required)</i>	

1.1.3 Hali ya sasa ya Biashara (*Current Business Situation*)

Maelezo ya biashara tarajiwa <i>(Description of the current business and its market)</i>	
Historia ya Chama <i>(Corporate history)</i>	
Hali ya kifedha ya Chama <i>(Status of financial performance)</i>	
Shughuli ya Chama kwa wakati husika <i>(Current business and market status)</i>	
Uwezo wa Chama kuhimili ushindani <i>(Competition Capacity)</i>	

1.1.4 Uchambuzi wa Kimkakati (<i>Strategic Analysis</i>)	
Mazingira ya Ushirika (<i>Co-operative Environment</i>)	
Mazingira ya Ushindani (<i>Competitive Environment</i>)	
Mazingira ya Kiuchumi (<i>Economic Environment</i>)	
Mazingira ya Kijamii (<i>Social Environment</i>)	
Mazingira ya Kisiasa (<i>Political Environment</i>)	
Mazingira ya Kisheria (<i>Legal Environment</i>)	
Uchambuzi wa mazingira ya ndani na nje ya biashara (<i>SWOC Analysis</i>)	

1.1.5 Mpango Kazi (Action Plan)	
Dira, Dhima na Malengo (<i>Vision, Mission and Objectives</i>)	
Vyanzo vya faida endelevu ya ushindani (<i>Sources of sustainable competitive advantage</i>)	
Nafasi ya Ushindani (<i>Competitive Position</i>)	
Msimamo wa Soko (<i>Market Positioning</i>)	
Mkakati wa Bidhaa kufahamika (<i>Brand Strategy</i>)	
Ubunifu wa Biashara (<i>Business design</i>)	

1.1.6 Mpango wa Soko (<i>Marketing Plan</i>)	
Mgawanyo wa Soko, ukubwa na ukuaji wake) <i>(Market segments, size and growth)</i>	
Maelezo ya wateja na mahitaji yao <i>(Description of customers and customer needs)</i>	
Soko lengwa katika mgawanyo wa soko <i>(Target market segment)</i>	
Umuhimu wa bidhaa kwa wateja <i>(Product positioning and value proposition)</i>	
Mseto wa soko (i) Bidhaa (ii) Bei (iii) Uhamasishaji (iv) Eneo la uuzaji na uzalishaji <i>(Marketing mix)</i>	
Matarajio ya Soko <i>(Marketing forecasts)</i>	

1.1.7 Mpango wa Uendeshaji (<i>Operational Plan</i>)	
Eneo la utoaji huduma/uzalishaji <i>(Physical location)</i>	
Hatua za utoaji huduma/uzalishaji <i>(Production processes)</i>	
Miundombinu ya uzalishaji <i>(Production Facilities, equipment and machinery)</i>	
Namna ya kudhibiti ubora <i>(Quality control plans)</i>	

1.1.8 Mpango wa Usimamizi (<i>Management Organization</i>)	
Muundo wa utendaji kazi (<i>Organization chart</i>)	
Wafanyakazi (<i>Staffing</i>)	

1.1.9 Makadirio na Taarifa za Fedha (<i>Forecast and Financial Data</i>)	
Uwiano wa utendaji (<i>Performance ratios</i>)	
Makadirio ya mauzo (<i>Sales forecast</i>)	
Taarifa ya mapato na matumizi (<i>Profit and loss account (income statement)</i>)	
Mizania (<i>Balance sheet</i>)	
Taarifa ya mtiririko wa fedha (<i>Cash flow statement</i>)	
Vigezo vya tathmini (<i>Evaluation criteria and valuation</i>)	
Muda wa uwekezaji kuanza kulipa (<i>Payback Period</i>)	
Kutopata Faida wala hasara (<i>Break-even</i>)	

1.1.10 Ufadhili <i>(Financing)</i>	
Shughuli za awali baada kupata mtaji <i>(Summary of operations prior to financing)</i>	
Hali ya madeni ya Chama <i>(Current outstanding shareholder loans)</i>	
Kiasi cha fedha kinachohitajika kwa ajili ya uwekezaji <i>(Funds required and Timing)</i>	
Namna ya kurejesha Mkopo wakati uwekezaji hautengenezi faida <i>(Anticipated gearing and interest cover)</i>	

1.1.11 Uchambuzi wa Viashiria vya Hasara <i>(Risk Analysis)</i>	
Tathmini ya vihatarishi vya uwekezaji <i>(Risk overview)</i>	
Vikwazo vya mwenendo wa biashara <i>(Limiting factors)</i>	
Njia za kukabili vikwazo <i>(Critical success factors)</i>	

Vihatarishi mahsusi na mikakati ya kuzuia <i>(Specific risks and risk-reduction strategies)</i>	
---	--

1.1.12 Viambatisho (<i>Attachments</i>)	
Ufafanuzi wa misamiati iliyotumika <i>(Glossary of terms)</i>	
Muundo wa utendaji <i>(Organisation charts)</i>	
Wasifu wa watendaji <i>(Curricula vitae)</i>	
Matarajio ya Mapato <i>(Detailed financial forecasts)</i>	
Haki miliki <i>(Details of patents, copyright)</i>	

Mfano wa Fomu ya Usimamizi

MFANO WA FOMU YA USIMAMIZI NA TATHMINI YA MRADI WA CHAMA CHA USHIRIKA KATIKA KIPINDI CHA:

.....

1). JINA LA CHAMA:NAMBA YA USAJILI:
.....

2). JINA LA MRADI:MUDA WA
UTEKELEZAJI:

3). DHUMUNI LA MRADI:

(i)

(ii)

4). NYARAKA ZINAZOTUMIKA KATIKA UTEKELEZAJI WA MRADI

(i) Mpango Biashara (*Business Plan*),

(ii) Bili ya Makadirio ya Ujenzi (*Bill of Quantity*),

(iii) Leseni ya biashara, n.k.

5). WAJUMBE WA KAMATI

(i) Jina.....Wadhifa.....

(ii) Jina.....Wadhifa.....

6). BAJETI YA KUTEKELEZA MRADI.....

7). MPANGO KAZI WA MRADI (Kiambatisho)

8). CHANZO CHA FEDHA YA KUTEKELEZA MRADI.....

9). KIASI CHA FEDHA KILICHOTOLEWA HADI MUDA WA KUANDAA
TAARIFA YA USIMAMIZI.....

10). CHANGAMOTO ZA UTEKELEZAJI

(i)

(ii)

11). MAELEZO YA JUMLA YA MWENENDO WA UTEKELEZAJI
(Uzingatiaji wa maelezo ya Nyaraka, Upatikanaji wa fedha kwa wakati,
Upatikanaji wa malighafi n.k.)